

De keuze van Henk Wesseling

Geertje Dekkers

***De Academische Boekengids* 64, september 2007, pp. 16-17.**

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

'*The Three Musketeers* met Gene Kelly en de seksbom - voor de begrippen van die tijd! - Lana Turner was de eerste echte film waar ik naartoe ging. Het was geweldig. Daarna ben ik de boeken van **Alexandre Dumas** gaan lezen, de schrijver van *De drie musketiers*. Van hem hadden we veel in huis. Waarschijnlijk komt mijn interesse voor Frankrijk daarvandaan.'

Aan het woord is historicus **Henk Wesseling** (1937), van 1973 tot 2002 hoogleraar algemene geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Momenteel schrijft hij een boek over zijn eigen leven en dat van zijn vader, de journalist en politicus C.D. Wesseling (1875-1947). *Zoon en vader/Vader en zoon* gaat het heten. Dit boek is een uitzondering in zijn oeuvre, dat voor een groot deel gaat over Frankrijk en over het kolonialisme. Daarnaast werkt Wesseling aan een boek over de cultuurgeschiedenis van Frankrijk in de negentiende eeuw.

De drie musketiers is me altijd bijgebleven. Alleen al dat 'Eén voor allen, allen voor één.' Ik krijg nog tranen in mijn ogen als ik dat weer voor me zie. Het was dan ook waarschijnlijk vanwege Dumas dat ik op mijn zeventiende voor het eerst naar Parijs ging. In mijn studententijd was Parijs alles: het existentialisme, jazzkelders, Juliette Gréco. Zoals iedereen van mijn generatie ben ik daardoor beïnvloed.

Ik ging in Leiden geschiedenis studeren, maar eigenlijk was ik meer bezig met literatuur. Dat was al zo sinds mijn middelbareschooltijd. We waren met een groepje dat van alles las: *Le rouge et le noir* van Stendhal en *Oorlog en vrede* van Tolstoj bijvoorbeeld. Dat laatste is het grootste boek dat ik ooit heb gelezen.

In mijn studententijd kwamen daar bijbaantjes in het toneel bij. Zo had ik ooit drie rolletjes in een voorstelling van *Hamlet*, het interessantste stuk dat ik ken. Het was bij de Haagse Comedie, onder regie van Paul Steenbergen. Ik was Deen, Noor en doodgraver, allemaal rollen zonder tekst. Tientallen keren stond ik ermee op het podium, zonder iets te zeggen.

Tijdens mijn onderzoek voor *Zoon en vader/Vader en zoon* kwam ik erachter dat mijn vader ook ooit met *Hamlet* te maken heeft gehad. Hij deed de publiciteit van een tournee door België van Eduard Verkade en zijn gezelschap. Alle krantenknipsels daarover bewaarde hij in een boekje dat ik nu hier heb. Via dit soort materiaal maak ik langzaam kennis met mijn vader. Ik was namelijk pas tien toen hij overleed en in die tien jaar zat ook nog eens de oorlog. Ik kende hem dus nauwelijks. Bovendien was hij pas laat met mijn moeder getrouwd, in 1933. Zij was toen begin dertig en hij eind vijftig, dus van een groot deel van zijn leven wist zij ook weinig. Zo komt het dat ik nu pas mijn vader enigszins leer kennen, via de archieven.

Maar voorlopig was ik dus nog vooral bezig met literatuur. In de loop van mijn studententijd kwam daar de filosofie bij, en dan vooral de geschiedfilosofie. Zo las ik R.G. Collingwood, die het doel van geschiedenis omschreef als het herbeleven van ervaringen uit het verleden; het opnieuw denken van gedachten uit het verleden. Op die manier heb ik ook mijn boek *Verdeel en heers*, over de koloniale verdeling van Afrika, geschreven: ik vroeg me af hoe de Europese machthebbers van toen tot hun beslissingen kwamen; wat waren hun overtuigingen en overwegingen? Zo heb ik geprobeerd begrijpelijk te maken waarom de Europeanen Afrika onderling verdeelden.

Uiteindelijk was het pas aan het einde van mijn studie dat de geschiedenis zelf me echt greep. De studie bestond toen voornamelijk uit het lezen van monografieën. Ik moest nog een stapel boeken doornemen voor een paar tentamens toen ik de ziekte van Pfeiffer kreeg. Omdat ik toen acht weken in bed lag, heb ik die boeken aandachtig gelezen. Dat waren onder meer *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853* van L.J. Rogier en *La crise de la conscience européenne (1680-1715)* van Paul Hazard, over de vroege verlichting. Sindsdien ben ik me echt voor geschiedenis gaan interesseren.

Vervolgens moest ik nog een scriptieonderwerp vinden. Iemand wees me op de figuur van de Franse antiklerikale en antimilitaire socialist Charles Péguy (1873-1914). Toen ik me in hem verdiepte, raakte ik ook geboeid door de Franse geschiedenis. Wat Péguy zo interessant maakte, was zijn radicale ommekeer. Na 1905 werd hij namelijk de intellectuele leider van het Franse nationalisme, begon hij religieuze poëzie te schrijven, pelgrimstochten naar Chartres te organiseren en werd hij militarist. Hij veranderde in een katholieke militaristische nationalist.

'DE GAULLE EN THATCHER DEDEN ALTIJD ALSOF FRANKRIJK EN ENGELAND ER AL WAREN SINDS ADAM EN EVA, MAAR DE FRANSE NATIESTAAT IS PAS ECHT ONTSTAAN TIJDENS DE DERDE REPUBLIEK, TUSSEN 1870 EN 1940.'

De ommekeer van Péguy paste in een bredere beweging, die de historicus **Eugen Weber** omschreef in *The Nationalist Revival in France, 1905-1914*. Dat boek was heel belangrijk voor mijn proefschrift *Soldaat en Krijger. Franse opvattingen over leger en oorlog, 1905-1914*. Maar Weber is vooral beroemd geworden met *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Dat gaat over eenvoudige boeren, die vaak niet eens Frans spraken en zich ook helemaal geen Fransman voelden, maar in de eerste plaats inwoners van hun eigen streek. Frankrijk is namelijk wel een oude staat, maar geen oude natiestaat. De Gaulle en Thatcher deden altijd alsof Frankrijk en Engeland er al waren sinds Adam en Eva, maar de Franse natiestaat is pas echt ontstaan tijdens de Derde Republiek, tussen 1870 en 1940.

In die tijd werd de infrastructuur van het land verbeterd, kwam er leerplicht en werd de dienstplicht ingevoerd. Dat laatste was belangrijk, want de dienstplicht bracht mannen uit heel Frankrijk bij elkaar. De een sprak Vlaams, de ander Occitaans en weer een ander Spaans. In het leger moesten ze allemaal Frans spreken: de kazerne als opvoedingskamp. Door dergelijke maatregelen slaagde Parijs erin van boeren Fransmannen te maken.

Weber heeft dat meesterlijk beschreven. De beroemde historicus Marc Bloch heeft ooit gezegd dat een goede historicus is als een reus uit een sprookje: hij ruikt mensenvlees. Weber kon dat. Hij had een scherp oog voor sprekende details. Ik heb hem in 1970 ontmoet op een congres en we zijn bevriend geraakt. Het was een hele leuke man met een huis op Sunset Boulevard en een rode sportauto. Hij is onlangs overleden.

De nieuwe Fransen uit het boek van Weber waren ook onderwerp van mijn dissertatie. Ik onderzocht hoe ze voor de Eerste Wereldoorlog dachten over oorlogvoering: hoe konden ze denken dat de oorlog iets prachtigs zou zijn? Volgens mij is dat een belangrijke sleutel tot het antwoord op de vraag naar de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog. De aanloop naar die oorlog wordt vaak voorgesteld als een niet te stoppen trein. De gebeurtenissen zijn inderdaad op een krankzinnige manier geëscaleerd, maar dat komt doordat er mensen waren die steeds maar besloten door te gaan. Ze hadden steeds een keuze: óf dit, óf dat. Ik wil begrijpen waaróm ze de keuzes maakten die ze maakten. Blijkbaar vonden ze de alternatieven nog erger. Met Hegel ben ik ervan overtuigd dat de geschiedenis redelijk is en dat we haar begrijpelijk moeten maken. Uitleggen is redelijk maken. Het komt weer neer op Collingwoods 'opnieuw denken van gedachten uit het verleden'.

'EEN GOEDE HISTORICUS IS ALS EEN REUS UIT EEN SPROOKJE: HIJ RUIKT
MENSENVLEES.'

Aanvankelijk deed ik het onderzoek voor mijn dissertatie naast mijn werk als geschiedenisdocent aan het Rijnlands Lyceum in Wassenaar. Dat was destijds gebruikelijk: je kreeg een beurs van drieduizend gulden per jaar, tweehonderdvijftig per maand. Dat bedrag moest je zelf verdubbelen en als je getrouwd was, moest je vrouw ook nog tweehonderdvijftig gulden verdienen. Begeleiding was er niet echt. Mijn promotor, Bertus Schaper, belde me één keer per jaar op om te vragen hoe het ging. Na vier jaar, in 1966, vroeg hij of ik er wat voor voelde om in Leiden te komen werken, aan de universiteit. Ik ben daar in het voorjaar van 1966 begonnen en ben er gebleven tot 2002; vanaf 1973 als hoogleraar.

In die periode heb ik vooral veel geschreven. Dat is een van de belangrijke taken van een historicus. Hij moet ook een denker zijn - dat ben ik een klein beetje - en natuurlijk een onderzoeker. Dat laatste ben ik het minst. Een boek waarvan de auteurs op alle drie die terreinen uitblinken, is *Africa and the Victorians. The Official Mind of Imperialism* van **Ronald Robinson** en **John Gallagher**. Het is fabelachtig goed geschreven en nog geestig ook. Bovendien is het goed doordacht en hebben de schrijvers ongelooflijk veel onderzoek verricht.

Het boek gaat over het kolonialisme van de Britten in Afrika. Toch beschrijft het niet alleen de Britse kant van het verhaal, zoals dat toen meestal gebeurde. Robinson en Gallagher wijzen bijvoorbeeld op het belang van een Egyptische opstand in de jaren tachtig van de negentiende eeuw, waardoor de Engelsen zich genoodzaakt voelden Egypte binnen te vallen. Zo maakten ze duidelijk dat gebeurtenissen in Afrika zelf ook van groot belang waren voor het kolonialisme. De geschiedschrijving daarover is sindsdien niet meer hetzelfde geweest. Hun werk heeft mij ook sterk beïnvloed.

Een ander belangrijk boek op dat terrein is **Henri Brunschwig's** *Mythes et réalités de l'impérialisme colonial français, 1871-1914*. Daarin valt hij de marxistische stelling aan dat het kolonialisme een vanzelfsprekend gevolg was van het kapitalisme. Volgens die orthodoxie was het kolonialisme ontstaan uit de Europese behoefte aan nieuwe investeringsmogelijkheden voor kapitaal en afzetmarkten voor producten. Maar Brunschwig laat zien dat het meeste kapitaal uit Frankrijk naar Rusland ging en helemaal niet naar de koloniën. Er was zelfs helemaal geen nieuwe afzetmarkt voor producten nodig, slechts weinig ondernemers trokken naar de koloniën. Er gingen wel veel ambtenaren. De lobbyisten voor het kolonialisme waren voornamelijk journalisten en wetenschappers, zoals geografen, geen ondernemers. Een belangrijke motivatie voor uitbreiding van de Franse gebieden was de nederlaag in de oorlog tegen Duitsland van 1870-1871: Frankrijk moest daarna weer een rol van betekenis spelen in de wereld.

Het boek van Brunschwig was opmerkelijk in een tijd dat vrijwel alle Franse historici marxist waren.

Maar niemand kon eromheen. Net als Robinson en Gallagher heeft hij de geschiedschrijving over het kolonialisme voorgoed veranderd. Robinson en Brunshwig hebben elkaar overigens ooit bij mij thuis ontmoet. Ze hadden het over het krijgsgevangenkamp waarin Brunshwig had vastgezeten. Robinson, die in de oorlog vliegenier was geweest, kende het wel en zei *'I saw it from the sky'*: hij had het gebombardeerd.

'MET HEGEL BEN IK ERVAN OVERTUIGD DAT DE GESCHIEDENIS REDELIJK IS EN DAT WE HAAR BEGRIJPELIJK MOETEN MAKEN.'

Net zo'n radicale omwenteling als het werk van Robinson, Gallagher en Brunshwig teweegbracht, kwam van de Engelse historicus **A.J.P. Taylor**. Maar dan op een heel ander terrein. In *The Origins of the Second World War* viel Taylor het heersende idee aan dat de Tweede Wereldoorlog alleen het gevolg was geweest van de machtswellust van Hitler en de mannen om hem heen. Volgens hem waren de oorzaken veel breder. Hij onderzocht ook de rol van andere landen. Ook wees hij op het probleem van het Verdrag van Versailles en de frustratie van veel Duitsers daarover. Sinds Taylor kan niemand meer doen alsof alleen Hitler en de nazi's schuld hadden aan de oorlog. Daarom is zijn boek nog steeds van belang.

Een ander oorlogsboek dat mij sterk heeft beïnvloed, is *Vichy France. Old Guard and New Order, 1940-1944* van **Robert Paxton**. Dat gaat over Vichy-Frankrijk, het zuidoosten van het huidige Frankrijk, dat in de oorlog onder leiding stond van maarschalk Philippe Pétain. Het Vichy-regime collaboreerde met de Duitsers en de Italianen, maar in Frankrijk werd dat na de oorlog altijd weggemoffeld. De Gaulle zei: 'Vichy heeft nooit bestaan: ik ben de Republiek.' Daarmee ontkende hij het belang van het Vichy-bewind.

Maarschalk Pétain had een andere aanpak. Toen hij na de oorlog werd gearresteerd en van hoogverraad beschuldigd, stelden zijn advocaten dat De Gaulle - die vanuit het buitenland streed voor de bevrijding van Frankrijk - weliswaar het zwaard was geweest, maar dat Pétain het schild was dat Frankrijk beschermd had.

Paxton liet zien dat dat schild niet had gewerkt. Vichy-Frankrijk had de meeste dwangarbeiders moeten leveren en de inwoners waren slecht gevoed. De Franse joden in het gebied waren er weliswaar relatief goed afgekomen, maar dat kwam ook doordat de Italianen, die een deel van zuidoost-Frankrijk in bezit hadden, niet wilden meewerken aan deportatie. Bovendien hadden joden die vóór de oorlog naar Frankrijk waren gevlucht het juist heel slecht. Net als de andere historici die ik heb genoemd, brak Paxton zo een mythe af en veranderde hij de geschiedschrijving blijvend.

Prof. dr. Henk Wesseling was van 1973-2002 hoogleraar algemene geschiedenis aan de Universiteit Leiden en van 1995-2002 rector van het Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) in Wassenaar, waar hij nu als honorary fellow onderzoek doet. Ook was hij van 1975-1995 directeur van het door hem opgerichte Instituut voor de Geschiedenis van de Europese Expansie en de Reacties daarop (IGEER).

De keuze van:

Africa and the Victorians. The Official Mind of Imperialism
door **Ronald Robinson en John Gallagher**
Hampshire: Palgrave Macmillan 1982. (Londen 1961)

De drie musketiers
door **Alexandre Dumas**
Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 2003. (1844)

Mythes et réalités de l'imperialisme colonial français, 1871-1914
door **Henri Brunshwig**
Parijs: Armand Colin 1960.

Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914
door **Eugen Weber**
Stanford, Calif.: Stanford University Press 1976., € 42,50

The Origins of the Second World War
door **A.J.P. Taylor**
New York: Simon & Schuster 1996. (Londen 1961), € 20,00

Vichy France. Old Guard and New Order, 1940-1944
door **Robert Paxton**
New York: Columbia University Press 2001. (Londen 1972)